

KUR'ÂN'IN ÖZEL TARİHİNE IŞIK TUTAN BİR İLİM: MEKKÎ – MEDENÎ

A DISCIPLINE THAT SHEDS LIGHT ON THE QURAN'S CHRONICLE; MECCÎ – MEDANÎ

CUMHUR DEMİREL
DR.
İSTANBUL/KARTAL - CEZÂEVİ VÂİZİ

2017 • SAYI:4 • SAYFA 35-54

ABSTRACT

Because of The Quran's completion process occurred thirteen years in Mecca and ten years in Medina, verses and suras are examined in two categories as Meccî and Medanî. The Islam scholars put forward different methods for determination of Meccî and Medanî. Each of these methods based on different criterions like place, people and hijra phenomenons. That's why there are differences between the sums of Meccî and the sums of Medanî. There are definite differences not only structural of Meccî-Medanî suras and verses but also their expressions and manners. Their longness and shortness, quality of contained topics give opinion to the readers if they are Meccî or Medanî.

Keywords: Quran, Verse, Sura, Meccî, Medanî

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl sürecinin on üç yılı Mekke'de, on yılı Medîne'de geçmiş olması hasebiyle sûre ve âyetler Mekkî-Medenî olmak üzere iki kısımda mütâlaa edilmektedir. İslâm âlimleri Mekkî-Medenî'nin tespiti hususunda farklı usuller ortaya koymuşlardır. Bu usullerden her birinde mekân, şahıslar ve hicret olguları olmak üzere farklı kriterler temel alınmıştır. Bu itibarla Mekkî-Medenî'nin sayılarında farklılıklar görülmektedir. Mekkî-Medenî sûre ve âyetlerin yapıları ile beraber ifadelerinde ve üslûplarında da açık farklılıklar mevcuttur. Uzunluk veya kısalıkları, içerdikleri konuların mâhiyeti, okuyucuya onların Mekkî veya Medenî oluşları hakkında fikir vermektedir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Âyet, Sûre, Mekkî, Medenî

Giriş*

Kur'ân-ı Kerîm'in tarihin belirli bir safhasında inmesi ve muhtevasının üçte ikisine tekabül eden kısmının tarihî olgular ile ilgili olması, onun, daha iyi anlaşılabilmesi için, tarihî bağlamıyla beraber değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. İslâm âlimleri yirmi üç yıllık bir zaman zarfında, muhataplarının sosyal ve psikolojik durumlarını göz önünde bulundurarak tedricî olarak inen bu beşer üstü sözün daha iyi anlaşılıp daha doğru yaşanabilmesi için inzâlinden bu yana geçen bin dört yüz küsur yıllık süre zarfında büyük bir özveri ortaya koymuşlardır. Bu uğurda gösterilecek en ufak bir gayretin dahi, gerek insanlığın ebedî kurtuluşu, gerekse de kendi hayır hanelerine katkı noktasında çok büyük getiriler sağlayacağı düşüncesi, onlarda bulunan fedakârlık vasfını daima canlı tutmuştur. Kur'ân'ın özel tarihine duydukları ilgi onları Ulûmü'l-Kur'ân çerçevesinde Esbâb-ı nüzûl, Nâsîh-mensuh ve Mekkî-Medenî olmak üzere üç ilim oluşturmaya sevk etmiştir. Makalemizde tarihsel süreçte büyük ilgi gören bu ilimlerden Mekkî-Medenî-yi kapsamlı bir şekilde incelemeye; bu ilme dair, günümüze kadar yapılmış tarif ve tasnifleri ve bu tarif ve tasniflerin mâhiyetleri ve içerikleri ile alakalı ihtilafları ortaya koymaya çalışacağız. Konumuz Ulûmü'l-Kur'ân kapsamında olması hasebiyle çalışmamız esnasında öncelikli olarak bu alanda yazılmış eserlerden istifade etmeye çalışacak, sûre ve âyetleri söz konusu eserlerden edindiğimiz bilgiler ışığında gruplandıracağız. Müteakiben Mekkî-Medenî sûrelerin alametleri ve özelliklerinden; Mekkî-Medenî ilmini bilmenin faydalarından bahsedeceğiz.

1. Mekkî-Medenî İlmi ile İlgili Çalışmalar

Bu konu, gerek uzak ve yakın tarihte, gerekse de günümüzde yoğun ilgi görmüştür ve görmeye devam etmektedir. İslâmî ilimlerle iştigal eden

* Bu makale Mekkî Âyetlerde İman Esaslarının İşlenişi adlı yüksek lisans tezimizin birinci bölümünün ilâvelerle yeniden düzenlenmesi suretiyle kaleme alınmıştır.

şahsiyetler Kur'ân ilimlerine ve tefsir usulüne dair yazmış oldukları eserlerde Mekkî-Medenî olgusuna temas etmeden geçmemişlerdir. Bu ilim ile ilgili yazılıp çizilenlerin çoğu Süyûtî'nin el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an (Dımaşk 2000) ve Zerkeşî'nin el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut 1994) adlı eserlerindeki bilgilerin tekrarı mâhiyetindedir. Bununla beraber, yapılan bu çalışmaların birçoğunun, sadece Mekkî-Medenî konusuna hasredilmiş eserler olmayıp, söz konusu ilmin, Esbâb-ı Nüzûl , Nâsih-Mensuh ve diğer Kur'ân ilimleri ile beraber ele alınmış olduğu görülmektedir. Sözüünü ettiğimiz eserler arasında, çalışmamız esnasında da yoğun bir şekilde istifade ettiğimiz ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz iki eserle birlikte Zürkânî'nin Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut 1996), Subhî es-Sâlih'in Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut 1990), Muhammed Sabbâğ'ın Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut 1990) Müsâid b. Süleyman et-Tayyar'ın el-Muharrer fî Ulumi'l-Kur'ân (Cidde 2008), Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'in el-Mukaddimatü'l-Esasiyye fî Ulumi'l-Kur'ân (Beyrut 2001), Sabir Hasen Muhammed Ebu Süleyman'ın Mevridü'z-Zaman fî Ulumi'l-Kuran (Bombay 1984), Abdülkadir Mansur'un Mevsûatü Ulûmi'l-Kur'ân (Halep 2002) adlı eserlerini saymak mümkündür. Bunların dışında, yalnızca Mekkî- Medenî konusuna tahsis edilmiş olup, içerisinde bu ilme dair yeni bir taksimat denemesinin yapıldığı, Mustafa Ünver'e ait, Tefsir Usûlünde Mekkî-Medenî İlmi (Samsun 2001) isimli çalışma da bu alanda telif edilen önemli eserlerdendir. Konuyla ilgili lisansüstü tezlerden bazıları ise şunlardır:

Hekim Tay, Mekkî Âyetler Çerçevesinde Mekke'de Sosyal Tabaka Davranışları (Ankara 2013), Sami Kilinçli, Mekkî Sûrelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehli Kitap ile İlişkileri (Ankara 2012), Hikmet Koçyiğit, Mekkî Âyetlerde Sosyolojik Unsurlar (Erzurum 2010), İclal Ekici, Mekkî Sûrelerde Hoşgörü (Ankara 2009), Sevinç Gökbulut Bural, Kur'ân-ı Kerîm'in Mekkî Sûrelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları (Eskişehir 2016), Safiye Gürlevik, Mekkî Sûrelerde Kadın (Ankara 2006), Abdülkerim Çömçe, Mekkî-Medenî Sûrelerin Özellikleri (Konya 1992), Ferihan Özmen, Mekkî Sûrelerde Putperestlerin Ahlaki Özellikleri (Bursa 2003)

Mekkî-Medenî ilmi tarih boyunca Müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmiş olmakla beraber, son birkaç yüzyıl zarfında müsteşriklerin de bu ilme yoğun bir alâka göstermekte olduğu görülmektedir. Sözüünü ettiğimiz zümrenin bu alanla ilgili çalışmaları XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.¹ Bunlar içerisinde, Kur'ân sûrelerinin nüzûl

¹ Esra Gözeler, "Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2010, c. 51, sy. 1, s. 323.

süreciyle iştilal eden ilk Batılı araştırmacı olan² William Muir'in *Life of Mahomet* (London 1858) ve *The Coran, its Composition and Teaching* (London 1878) adlı çalışmaları öne çıkmaktadır. Müellif bu çalışmalarında, Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatı ile ilgili rivayetlerden yoğun bir şekilde istifade etmiştir. Ne var ki, asılsız rivayetlere dayanmak suretiyle birçok hata yapmaktan kurtulamamıştır. Bu sahadaki diğer bir eser ise, G. Weil'in İslâmî rivayet ve senetlere hiçbir şekilde yer vermediği *Historisch-Kritische, Einleitung in der Koran* (Bielefeld 1844; Ze ed Leipzig 1872) isimli çalışmasıdır. Bu isimlerin dışında, Noldeke, Schwall ve Blachere de bu ilme ilgi duyan müsteşrikler arasında gösterilebilir.³ İslâmî gelenekte genel olarak sûreler Mekki-Medenî şeklinde iki kısma ayrılmışken, ismini zikrettiğimiz bu zatların çoğunun, çalışmalarında Mekke dönemini üç veya daha fazla alt döneme ayırdıkları; Medine dönemini ise tertiplerde son dönem olarak ve alt dönemlere ayırmadan ele aldıkları; benimsedikleri tertip İslâm geleneğiyle uyumlu olsun veya olmasın, Kur'ân kronolojisiyle ilgili kesin neticelere ulaşamadıkları; âyetlerin tarihlendirilmesine pek fazla katkı sağlayamadıkları müşahede edilmiştir.⁴

Müsteşriklerin birçoğunun, ilmi başka maksatlar için kullandıkları; İslâmiyet'le ilgili tetkiklerinin kin ve garaz içerdiği; onları İslâm'ı anlamaya sevk eden âmilin İslâmî değerleri inkâr ve küçük düşürmek olduğu⁵ göz önünde bulundurulduğunda yukarıda ismini zikrettiğimiz zatların eserlerine de temkinli yaklaşılması gerektiği neticesine varılacaktır. Zira müsteşrikler genellikle eserlerinde Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı metheder gibi görünmeye çalışsalar da, eserlerinin ana fikrini ifade eden bir veya birkaç cümlecik içerisinde İslâm'ın temelini sarsacak ve inanç sistemini yıkacak fikirlerle karşılaşmamak mümkün değildir.⁶ Kendi kitapları beşer eliyle tebdil edilip tahrifata uğratılmış olmasına karşın Kur'ân'ın tahrif edilememiş olmasını kıskanan bu zümrenin⁷ eserlerinde

² Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s. 17.

³ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (17. Baskı), Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, s. 176, 177.

⁴ Gözeler, "Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 51, sy. 1, s. 324, 325.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batı'da Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİFD*, Ankara 1989, c. 31, s. 113

⁶ Örneğin, onlardan biri olan Gustav Weil erken döneme ait surelerden büyük bir kısmının kaybolduğunu veya kasıtlı olarak yok edildiğini iddia etmiştir. Hadiye Ünsal, "Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili", (1. Baskı), *Ankara Okulu Yayınları*, Ankara 2015, s. 99.

⁷ Hafsa Nasreen, "Oryantalistlerin Kur'ân Üzerine İddiaları, Eleştirel Bir Çalışma", (Çev.: Ozat Shamshiyev), *ERUIFD*, 2013, sy. 16, s. 125.

Hız. Muhammed'in Peygamberliğinin sıhhati ve Kur'ân'ın menşei konuları gizli veya aşikâr olarak daima kendini göstermektedir.⁸ Yakın tarihte İslâm coğrafyasında zuhur eden bazı şahsiyetlerin Mekkî-Medenî ilmine dair yorumları da, kasıtlı olsun veya olmasın, müsteşriklerin amaçlarına hizmet eder mâhiyettedir. Örneğin Sudanlı Mahmud Muhammed Taha'nın dinî konularla ilgili tüm görüşlerini iki mesajlı İslâm nazariyesi çerçevesinde ortaya koyduğu eserinde⁹ bu nevi yorumlara çokça yer verilmiştir. Taha söz konusu nazariyeyi Kur'ân'ın nüzul sürecindeki Mekkî-Medenî dönem ayırımı çerçevesinde temellendirmiştir. Ona göre Kur'ân'ın Mekke ve Medine dönemlerindeki nüzul sürecine paralel olarak iki farklı mana ve mesaj boyutu bulunup birinci mesaj Medine dönemine, ikinci mesaj Mekke dönemine aittir. Bu nazariyenin en dikkat çeken yönü mesajla ilgili "birinci" ve "ikinci" nitelendirmesidir. Zira bu nitelendirmede kronolojik açıdan takdim-tehir söz konusu olup ilk mesaj Medine dönemine, ikinci mesaj Mekke dönemine aittir.¹⁰ Taha vahyin nazil olduğu süreçte Kur'ân'daki emirlerin tekâmül seviyesinden gitgide aşağıya doğru bir iniş gösterdiğini; Mekke döneminde ilkin aslı ve nihai hükümlerin vaz edildiğini; ilk Müslümanların bu emirlerin gereklerini yerine getirmeyi başaramaması üzerine Medine'de ruhsat niteliğinde hükümlerin inzal edildiğini ileri sürmüştür.¹¹ 1950'li yılların Güney Amerika'sında zuhur eden Marksizm-Katolisizm temelli özgürlük teolojisinin bir nevi İslâmî versiyonunu üretmeye çalışan Taha¹² görüldüğü üzere teorisini İslâm'ın temel hükümlerinin birer ruhsattan ibaret olduğu iddiası üzerine kurgulamıştır.

2. Mekkî-Medenî İliminin Diğer Kur'ân İlimleriyle İlişkisi

Gerek çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Mekkî-Medenî İlmî gerekse de Kur'ân-ı Kerîm'in özel tarihi ile ilgili diğer ilimler olan Sebeb-i Nüzûl ve Nâsîh–Mensuh ilimleri Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması noktasında icra ettikleri görev ile birlikte aynı zamanda İslâm davetinin geçirdiği merhalelerin ve bu uğurda yapılan fedakârlıkların belgeleri niteliğindedirler. Söz konusu ilimler arasında derin bir irtibat mevcuttur.

⁸ Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batı'da Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", s. 115.

⁹ Mahmud Muhammed Taha, *er-Risâletü's-Sâniye mine'l-İslâm*, Omdurman 1969.

¹⁰ Abdülaziz Kıranşal, *Mahmud Muhammed Taha ve "İslâm'ın İkinci Mesajı" Nazariyesinin Tefsir Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi 2011), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 20, 50.

¹¹ Taha, *er-Risâletü's-Sâniye mine'l-İslâm*, s. 139-140.

¹² Kıranşal, *Mahmud Muhammed Taha ve "İslâm'ın İkinci Mesajı" Nazariyesinin Tefsir Açısından Değerlendirilmesi*, s. 97.

Örneğin Mekkî-Medenî İlmî nâsihi mensuhtan ayırt etmeyi sağlar. Şöyle ki bir konu ile ilgili iki veya daha fazla âyet bir araya geldiğinde bu âyetlerden birinde veya birkaçında mevcut hüküm diğerlerindeki muhalif olursa, âyetlerin Mekkî-Medenî oluşlarına müracaat edilir. İçlerinden bir kısmının Mekkî diğerlerinin Medenî olduğu anlaşılırsa, Medenî olan daha sonra nâzil olduğu için Mekkî olanı nesh etmiş demektir.¹³ Sebeb-i Nüzûl İlmî ise Mekkî-Medenî nin tespitinde fonksiyoneldir. Zira sûre ve âyetlerin nüzûl sebeplerinin beyan edildiği rivayetler onların iniş dönemlerine dair işaretler içermektedir. Bu hususa birçok örnek vermek mümkündür.¹⁴ Bunların dışında mücmelin beyanı, umumun tahsisi, mutlak ifadelerin sınırlandırılması gibi hususların tespitinde de Mekkî-Medenî ilminden istifade mümkündür.

3. Kur'ân ve Genel Tarih Bilimi

İslâm dîninin en önemli iki bilgi kaynağının Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler olduğu bilinmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm muhataplarına diğer bazı bilgi kaynaklarından da bahsetmektedir. Kur'ân'a göre, gerek insanoğlunun kendi varlığında, gerekse de dış dünyada, onu doğru bilgiye ulaştırabilecek birçok unsur mevcuttur.¹⁵ Sözü edilen bilgi kaynaklarından biri de, gerek rivâyet, gerekse de tarihî kalıntılar yoluyla kendini gösteren tarih bilimidir. Kur'ân-ı Kerîm, içeriğinin üçte ikisini oluşturan tarihî olaylarla bu bilgi kaynağının etkin kullanımını teşvik etmektedir. Allah (c.c.) yüce kitabında zımnen insanları tarih öğrenmeye yönlendirmektedir. Zira tarih, sâbitleriyle büyük bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu kadar var ki Kur'ân'ın tarihî olayları, geçmişe dair haberleri anlatmasındaki maksat, muhataplarına ibret içeren mesajlar vermektir. Bu gayeye paralel olarak, tarihten kesitlere yer verilirken detaylara inilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm tarihî bir kaynak olarak değerlendirildiği takdirde, tüm kaynakların en doğrusu ve en güveniliridir. Ancak şu hususu vurgulamak gerekmektedir ki, O, mücerret tarihî olaylar hakkında bilgiler sunan bir tarih kitabı olarak değerlendirilmekten münezze olup, nâzil olduğu döneme ve tüm insanlık tarihine ışık tutuyor olmasının yanında, kâinata hayat devam ettiği müddetçe tüm mahlûkatın ferdî ve içtimâî ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir potansiyele sahiptir. Beşer hangi dönemde neyi putlaştırıyor ise onun karşısına dikilebilecek ve onu alaşağı edebilecek kuvvettedir.

¹³ Muhammed Hüseyin Zehebî, *el- Vahy ve'l-Kur 'ân-ü'l-Kerîm*, (1. Baskı), Mektebetü Vehbe, Kâhire 1986, s.119.

¹⁴ Mehdi Bâzeran, *Kur 'ân'ın Nüzûl Süreci*, (çev. Yasin Demirkıran, Mela Muhammed Feyzullah) Ankara 1998, s. 136-137.

¹⁵ Yûsuf, 12/105.

İçerisine nâzil olduğu zaman ve mekânda yaşayan insanlardan, onların kültürel seviyelerinden ve hayata bakışlarından yoğun bir şekilde bahseden Kur'ân, zamanı ve mekânı aşan evrensel mesajını öncelikle o bölgede yaşayan insanlara vermiştir. Bu durumun tabii bir sonucu olarak, o dönem insanının zihinlerine hâkim olan putperestlik inancına karşı yoğun bir mücadele vermiş, bu bâtil akîde karşısında tevhit inancını yaymaya çalışmıştır. Kur'ân'ı doğru anlamının yolu, onun söz konusu tarih içerisindeki konumunun iyi bilinmesinden geçmektedir.

4. Mekkî-Medenî Sûre ve Âyetlerin Tespitinde Kullanılan Kriterler

Âyetlerin tedrici olarak indiği yirmi üç yıllık sürenin on üç yılı Mekke'de, on yılı ise Medîne'de geçmiş olması hasebiyle Kur'ân sûreleri Mekkî-Medenî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu taksimata dair Resûlullah'a (s.a.s.) isnat edilen herhangi bir beyana rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla bu ilmin sınırlarını belirleyen tarifler İslâm âlimlerinin, özellikle de vahyin zaman ve mekân boyutunu gözleriyle görmüş olan sahabe ve tabiin¹⁶ zihinsel çabalarının ürünüdür. Bununla beraber Mekkî-Medenî ilmi sûre ve âyetlerin nüzûl zamânı ve mekânı hakkındaki bilgilerin rivâyetler¹⁷ neticesinde tespit edilmesi hasebiyle naklî bir veçhete de sahiptir.

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın (c.c.) kelâmı olması hasebiyle, İslâmî ilimlere gönül veren şahsiyetler O'nun daha iyi anlaşılabilmesi hususunda son derece özverili çalışmalara imza atmışlar, bir kimsenin Kur'ân hakkında konuşabilmesi için O'nu lâyıkıyla tanıması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sûre ve âyetlerin hicretten önce mi sonra mı, yazın mı kışın mı, gece mi gündüz mü, hizada mı seferde mi, yerde mi gökte mi nâzil olduğu hususundaki tespitler de bu ilk Müslümanların, dinlerinin muhâfazası uğruna vermiş oldukları müthiş mücadelenin ürünüdür.¹⁸ Sözünu etmiş olduğumuz mümtaz şahsiyetlerden biri olan Ebü'l Kâsım Habîb en-Neysâbü'rî Mekkî ve Medenîleri tanımanın Kur'ân İlimlerinin en şerefilerinden olduğunu, bu ilmi hakkıyla bilmeyen kimsenin Allah'ın (c.c.) kitabı hakkında söz söylemesinin doğru olmayacağını söylemiştir.¹⁹ Neysâbü'rî, Mekkî-Medenî dönemlerden her birini ayrı ayrı üçer bölümlenmeye tâbi tutmuş ve bunları da başlangıç, orta ve son evreler olarak ayırmıştır. Bu tarz bir

¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1989, s. 61.

¹⁷ Muhammed bin İsmail Buhârî, *Sahîhi Buhârî* I-IX, Kitâb'ü Fezâilî'l-Kur'ân, 1427, Dârü'l-Erkâm, Beyrut tsz. V-VI, s. 587; Celalettin Abdurrahmân Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* I-II, (3. Baskı), Dâr'ü İbn-i Kesîr, Dımaşk 2000, c. I, s. 27.

¹⁸ Abdülâzîm Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân* I-II, (2. Baskı), Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1996, c. I, s. 164, 165.

¹⁹ Muhammed Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* I-IV, (2. Baskı), Dâr'ul-Ma'rife, Beyrut 1994, c. I, s. 279, 280.

bölümlemenin ifade edilmesi, söz konusu evreler arasında ayırımı hak ettirecek kadar önemli farklılıklar bulunduğu kabulü demek olduğu gibi bu farklılıkların, âyetlerin anlaşılması meselesinde önemli hususlar olarak algılandığını ihsâs ettirmektedir.²⁰

İslâm âlimleri Mekkî-Medenî'nin tespiti hususunda farklı usuller ortaya koymuşlardır. Bu usullerde mekân, şahıslar ve hicret olguları olmak üzere farklı kriterler temel alınması itibarı ile Mekkî-Medenî 'nin adetlerinde farklılıklar görülmektedir. Vahyin nâzil olduğu mekânın dikkate alındığı ilk usulde Mekke ve civarında nâzil olan sûre ve âyetlere Mekkî, Medîne ve civarında nâzil olanlara ise medenî denmiştir. İkinci usulde vahyin muhatapları dikkate alınmış, Kur'ân'ın nüzûl sürecinde Mekke halkının çoğu kâfir olduğu için kendilerine genellikle “Ey insanlar” şeklinde hitap edildiği; Medîne halkının büyük bir kısmı Müslüman olması hasebiyle onlara yapılan hitaplarda “Ey imân edenler” ifadesinin kullanıldığı düşüncesinden hareketle birinci ifadenin kullanıldığı sûre ve âyetler Mekkî, ikinci hitabın bulunduğu sûre ve âyetler medenî kabul edilmiştir. Üçüncü usulde ise hicret dikkate alınmış, hicretten önce nâzil sûre ve âyetler Mekkî, sonra nâzil olanlar medenî kabul edilmiştir. Bu usule göre hicretten sonra Mekke’de veya Medîne dışında herhangi bir yerde nâzil olan âyetler dahi Medenî’dir.²¹

Bu tanımlardan bazıları vakiya mutabık olmayan hususları içeriyor olmaları nedeniyle problemlidirler.²² İlk tarif Kur'ân-ı Kerîm'deki tüm âyetleri kapsayamamaktadır. Zira Mekke, Medîne ve onlara ilhak edilen yerler dışında da birçok âyet nâzil olmuştur. İkinci tanım da yeterince kapsamlı değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîmde “Ey insanlar” ve “Ey imân edenler” ifadelerinden biri ile başlamayan sûreler de mevcuttur. Bununla beraber Kurân âyetlerinin Mekke veya Medîne halkına hitap ederken, sözü edilen ifâdelerden birini tercih etmesi gibi bir zaruret pek de akla yatkın değildir. Örneğin Mekke’de inen bir âyet “Ey imân edenler” ifadesi ile başlamış olup, söz konusu âyetin içeriğinde sunulan konunun henüz îman etmemiş olanların da istifadesine sunulmuş olması gayet doğaldır. Medine halkı içerisinde gayri müslimlerin yoğun olarak yaşadığı da göz önünde bulundurulursa ikinci tarifi yetersizliği daha net ortaya çıkacaktır. Üçüncü tarif ise Mekkî-Medenî'yi birbirinden ayırma hususunda, efrâdını câmi ağyârını mâni olması hasebiyle, ilk ikisine nazaran daha başarılı görünmektedir. Mekkî-Medenî isimlendirmesinin tarihi iki döneme işaret

²⁰ İbrahim el-Hafnâvî, *Dirâsât fi'l Kur'ân-i'l-Kerîm*, Dârul-Hadîs, Kâhire tsz, s. 459.

²¹ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 26, 27; İsmâil Karagöz ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü* I, (5. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 2010, s. 420.

²² Ünsal, “Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili”, s. 54.

etmesi gerektiğini düşünen bazı âlimler de bu görüşü tercih etmiştir.²³ Ayrıca bu tanım kronolojiyi dikkate alması hasebiyle Mekkî-Medenî ilminin nâsîh mensuhun tespitinde kullanılmasına da imkân verir. Bazı islâm âlimleri, Mekkî-Medenî'nin tespitinde, mekân, şahıslar ve hicret olguları ile beraber dördüncü bir unsur olarak konunun da göz ardı edilmemesi gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in 60. Sûresi olan Mümtehine sûresine baktığımızda bu sûrenin, mekân göz önünde bulundurulduğu takdirde başından sonuna kadar Medîne'de, zamanı göz önünde bulundurduğumuzda hicretten sonra nâzil olduğunu görmekteyiz. Söz konusu sûre şahıslar göz önünde bulundurulduğunda ise Mekke ehline hitap etmektedir. Ancak, konusunu öğrenmek istersek bu sûre müminlerin kalplerinin temizlenmesini ve onları olgunlaştırmayı hedefleyen bir rehberliği içermektedir.²⁴ Bu sebeple, âlimler bu sûreye söz konusu taksimat içerisinde yer verirken, Mekkî veya Medenî olduğunu söyleyip geçmemişler, onun Medîne'de nâzil olduğunu, ancak hükmünün Mekkî olduğunu ifade etmişlerdir. Yine bu sûre gibi R'ad sûresinin tamamı, Nahl sûresinin 41. âyetinden sûre sonuna kadar olan kısmı ve Tevbe sûresinin ilk yirmi sekiz âyeti de Medîne'de nâzil olup hükmü Mekkî olan sûrelere dendir.²⁵ Allah'ın(c.c.) “Ey insanlar! Doğrusu biz sizleri bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler hâline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız”²⁶ hitâb-ı celîlesi de mekân olarak Mekke'de, zaman olarak ise hicretten sonra, fetih günü nâzil olmuştur. Mezkûr âyet, konusu dikkate alındığında, tanışmaya davet etmekte ve bütün insanların aslının bir olduğuna vurgu yapmaktadır. Hitap edilen şahıslar ise hem Mekke ve hem de Medine halklarıdır. Bu sebeple, âlimler onun Mekkî olduğunu söylemedikleri gibi, Medenî'dir deyip geçmemişlerdir de.²⁷ Bilakis onu, Mekke'de nâzil olup da, hükmü Medenî olanlar arasında zikretmişlerdir. Tıpkı bu âyet gibi, Mâide sûresindeki “Bugün, size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim.”²⁸ âyet-i celîlesinden, aynı sûrenin beşinci âyetine kadar olan kısım da, Mekke'de nâzil olmasına rağmen, hükmü Medenî olan âyetlere dendir.²⁹

²³ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, (Çev. : Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara 2001, s.104

²⁴ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 168.

²⁵ Zerkeşî, *el Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 283.

²⁶ Hucurât, 49/13.

²⁷ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 168.

²⁸ Mâide, 5/3.

²⁹ Zerkeşî, *el Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 282.

5. Mekkî-Medenî Sûreler ve Âyetler

a. Üzerinde İttifak Olan Mekkî-Medenî Sûreler

Kur'ân'ın 19/30'u Mekkî; 11/30'u Medenî'dir.³⁰ İttifakla Mekkî kabul edilen sûreler 82 tânedir. Bunlar En'âm, A'raf, Yûnus, Hûd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mûminûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Sebe, Fâtır, Yasîn, Sâffât, Sâd, Zümer, Mûmin, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Vâkıa, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kiyâme, İnsân, Mürselât, Nebe, Nâziât, Abese, Tekvîr, İnfîtâr, İnşikâk, Burûc, Târik, A'la, Ğâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureys, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Leheb sûreleridir.

Medenî oldukları hususunda ittifâk olunan sûreler ise 20 tânedir. Bunlar Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Kıtâl, Feth, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Cum'a, Munâfikûn, Talâk, Tahrîm, Nasr sûreleridir.³¹

b. Üzerinde İhtilâf Olan Mekkî-Medenî Sûreler

İhtilâflı sûreler 12 tâne olup Fâtiha, Ra'd, Rahmân, Saff, Teğâbün, Tatfif, Kadr, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleridir.³² Bunlar içerisinde, İbn-i Abbâs, Dahhâk, Mukâtîl ve Atâ'nın Mekkî; Mücâhid'in medenî olduğunu söylediği Fâtihâ sûresi ile İbn-i Mes'ûd, Hasan, Atâ, İkrime ve Câbir'in Mekkî; İbn-i Abbâs, Katâde, Dahhâk ve Süddî'nin ise medenî sûreler içerisinde mülâhaza ettiği İhlâs sûresi biri Mekke diğeri Medine'de olmak üzere ikişer defa nazil olmuştur.³³

c. Mekkî Sûrelerdeki Medenî Âyetler-Medenî Sûrelerdeki Mekkî Âyetler

Kur'ân-ı Kerîm'deki uzun sûrelerin tamamına yakını farklı dönemlerde nazil olmuş birçok parçanın bir araya gelmesi ile oluşmuştur.³⁴ Bu sureler içerisinde tamamı Mekkî veya tamamı Medenî olanlar mevcuttur. Mekkî

³⁰ Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, (2. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 91.

³¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 163.

³² Zürcânî, *a.g.e.*, c. I, s. 163.

³³ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 123, 282; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 42; Şevkânî, Muhammed bin Ali, *Fethu'l-Kadîr* I-V, Dâr'ul Fikr, Beyrut 1983, c. V, s. 513.

³⁴ Ebû Şehbe, Muhammed bin Muhammed, *el-Medhâl li Dirâseti'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1992, s. 234, 235.

sûreler içerisinde Medenî âyetler, Medenî sûreler içerisinde Mekkî âyetler bulunabilmektedir. Tamamı Mekkî olan sûrelere Müddessir sûresini, tamamı Medenî olanlara ise Âl-i İmrân sûresini örnek vermek mümkündür.³⁵ Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetlere En'âm 91, 93, Mü'minûn 12, A'raf 163'ten 171'e kadar olan âyetler örnek verilebilir. Nahl sûresinin evvelinden 41. âyet-i celîlesine kadar olan kısmı Mekkî, geriye kalan kısmının tamamı Medenî'dir. İbrahim sûresinin ise 28 ve 29. âyetleri hâriç tamamı Mekkî'dir. Bunlarla beraber İsrâ 73, Kehf 28, Kasas 52 ve Zümer 53. âyetleri Medenî olup içerisinde buldukları sûrelerin geriye kalan âyetlerinin tamamı Mekkî'dir. "Hâ mîm" ifadesi ile başlayan sûrelerin tamamı da, Ahkâf sûresinin 10. âyeti hariç, Mekkî'dir. Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetlere ise Enfâl sûresinin 33. âyet-i celîlesini örnek vermek mümkündür. Bunun yanında Tevbe sûresinin son iki âyeti hâriç tamamı Medenî'dir. Ra'd sûresinin tamamı Medenî olup yalnızca 31. âyet "Oysa bütün işler Allah'a (c.c.) aittir" kısmına kadar Mekkî'dir. Hac sûresi Medenî olup 52-55. âyetleri Mekkî'dir.³⁶

6. Muhtelif Mekânlara Taşınan Sûre ve Âyetler

a. Mekke'den Medîne'ye Taşınan Sûre ve Âyetler

Mekke'den Medîne'ye taşınan sûrelerden ilki Yûsuf sûresidir. Medîne'den Mekke'ye sekiz kişi gelmiş ve Resûlullah'ın (s.a.s.) kendilerine yapmış olduğu İslâm davetini kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber, aynı zamanda Ensar içerisinde İslâm ile şereflenen ilk zatlar olan bu kişiler ile beraber Avf b. Afrâ'yı da Yûsuf sûresi ile birlikte Medîne'ye göndermiştir.³⁷ Bu sûreden hemen sonra İhlâs sûresi³⁸, onun peşinden de A'râf sûresinin 158. âyetinin taşındığı rivâyet olunmaktadır.³⁹ Mekke'den Medîne'ye taşınan diğer bir sûre ise A'lâ sûresidir.⁴⁰

b. Medîne'den Mekke'ye Taşınan Âyetler

Bakara sûresinin 217. âyet-i celîlesi bu gruba dâhildir.⁴¹ Aynı sûrede bulunan ve fâiz ile alakalı hüküm bildiren "Ey İnananlar! Allah'tan sakının, inanmışsanız, faizden arta kalmış hesaptan vazgeçin."⁴² âyet-i celîlesi

³⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 164.

³⁶ Zerkeşî, *el Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 287-290.

³⁷ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 290, 291; Suyûtî, c. I, s. 55.

³⁸ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 291; Suyûtî, c. I, s. 55.

³⁹ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 291.

⁴⁰ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 55.

⁴¹ Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, *el-Câmi'u li Ahkâm'il-Kur'ân* I-XXII, (2. Baskı), Dâr'ul-Hadîs, Kâhire 1996, III-IV, s. 44,45; Zerkeşî, *el Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 291; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 55.

⁴² Bakara 2/278.

de Medîne'den Mekke'ye taşınan diğer bir âyettir. Hz. Peygamber'in Mekke temsilciliği görevini ifa eden Attâb b. Esîd, bu âyeti Mekkelilere okumuş ve onlar da haramlığını ikrar etmişler ve daha önce fâize yatırmış oldukları anaparalarını geriye çekip, o zamana kadar yaptıkları bu tarz işlemlerden dolayı tevbe etmişlerdir.⁴³ Ayrıca Tevbe sûresinin ilk âyetleri de Medîne'den Mekke'ye taşınmış ve Ali b. Ebî Tâlib tarafından Kurban Bayramında insanlara okunmuştur.⁴⁴ Nisâ sûresinin 97, 98 ve 99. âyetleri de Medine'den Mekke'ye taşınan âyetlerdendir.⁴⁵

c. Medîne'den Habeşistan'a Taşınan Âyetler

Habeşistan'a taşınan âyetler hakkında ihtilaf vardır. Zerkeşî'ye göre söz konusu âyetler altı tanedir. Âl-i İmrân sûresinin 64. âyetinden itibaren peş peşe gelen bu âyetler Resûlullah tarafından Habeşlilere okunmak üzere Ca'fer b. Ebî Tâlib'e gönderilmiştir. Necâşî'nin Müslüman olmasına da bu âyetlerin okunması sebep olmuştur.⁴⁶ Suyûtî ise bu âyetlerin Habeşistan'a değil Rum diyârına taşındığını, Habeşistan'a taşınan âyetlerin ise Meryem sûresinde olması gerektiğini ifade etmiş ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki rivâyetin de bu doğrultuda olduğunu söylemiştir.⁴⁷ İslâm tarihine dair eserler incelendiği takdirde⁴⁸ Suyûtî'nin görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir.

7. Mekkî-Medenî Sûrelerin Alâmetleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin hangilerinin Mekkî, hangilerinin Medenî olduğunu anlamayı sağlayan bazı alâmetler vardır. Mekkî sûrelerin alâmetleri şunlardır:

1. Hac sûresi hariç içerisinde "Ey İnsanlar" hitâbı bulunup "Ey İman Edenler" hitâbı bulunmayan sûreler Mekkî'dirler.
2. İçerisinde "Kellâ" lafzı bulunan her sûre Mekkî'dir.
3. Bakara ve Âli İmrân hariç evvelinde hece harfı bulunan sûreler Mekkî'dirler. Bu hususta Ra'd sûresinde ihtilâf edilmiştir.
4. Bakara sûresi hariç içerisinde Âdem (a.s.) ve İblis kıssası geçen her sûre Mekkî'dir.⁴⁹

⁴³ Zerkeşî, *el Burhân fî Ulûmi 'l-Kur 'ân*, c. I, s. 291, 292; Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 55.

⁴⁴ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 292; Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 55.

⁴⁵ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 292; Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 55.

⁴⁶ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 292.

⁴⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 55.

⁴⁸ Bûtî, Said Ramazan, *Fıkhu 's-Sîre*, (10. Baskı), (Çev.: Ali Nar, Orhan Aktepe), Gonca Yayınevi, İstanbul 1992, s. 133.

⁴⁹ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 275.

5. Bakara hariç içerisinde enbiyânın ve geçmiş ümmetlerin kıssaları bulunan her sûre Mekkî'dir.⁵⁰

Medenî sûrelerin alâmetleri ise şunlardır:

1. İçerisinde cihada izin verilen ve cihat hükümleri beyan edilen her sûre Medenî'dir.⁵¹
2. Ankebût sûresi hariç içerisinde münafıklardan bahsedilen her sûre Medenî'dir.
3. İçerisinde cezalar ve miras paylarından bahsedilen her sûre Medenî'dir.⁵²

8. Mekkî-Medenî Sûrelerin Muhteva ve Üslûp Özellikleri

Kur'ân'ın Mekkî-Medenî sureleri arasında gerek üslûp gerek muhteva açısından hissedilir farklılıklar mevcut olup bilhassa ilk Mekkîlerle son medenîler karşılaştırıldığında, bu fark daha da aşikâr hale gelmektedir. Bunun sebebi vahiylerin olgularla paralel seyretmiş olmasıdır. Söz konusu nüzül keyfiyetini yağmur temsiliyle anlatmak mümkündür. Yağmur taneleri her ne kadar gökten inmekte ise de aslında yerden ağmakta, gökten yağmaktadır. Tıpkı bunun gibi vahiylerde insan idrakine inmekte, fakat onları yeryüzüne olgular, yani arzdeki genel gidişat cebzetmektedir.⁵³ Nüzül döneminde Mekke'de Hz. Peygambere ve müminlere işkence eden hem azgın hem de inatçı bir toplum bulunmaktadır. Bu sebeple orada Resûlullah'a, "Onların söylediklerinin seni üzeceğini elbette biliyoruz"⁵⁴, "Senden önce nice peygamberler yalanlandı"⁵⁵ gibi hitaplarda bulunulması; müşriklerin yerildiği, düşüncelerinin basitliği ile alay edildiği⁵⁶, müminlerin teselli edildiği, onlara, müsamahanın ve yumuşak davranmanın öğütlendiği âyetlerin inmesi tabiidir.⁵⁷ Medîne'de ise hicret sonrasında üç sınıf insan mevcuttur. Bu sınıflardan ilki mallarını mülklerini Mekke'de bırakıp Allah (c.c.) yolunda hicret ederek Medîne'ye gelen Müslümanlardır. İkinci zümreyi hicret edenlere kucak açan Medîneli Müslümanlar oluşturmaktadır. Üçüncü zümreyi teşkil edenler ise çok eski tarihlerde Medîne'ye gelip yerleşmiş olan ve orada tarım ve sanatla iştiğâl

⁵⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 53.

⁵¹ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 163.

⁵² Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 53,54.

⁵³ Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, s. 85, 87, 91.

⁵⁴ En'âm 6/33.

⁵⁵ En'âm 6/34.

⁵⁶ Hicr 15/14,15.

⁵⁷ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 184.

eden Yahudilerdir.⁵⁸ Farklı kültürlere sahip unsurların bir araya gelmesi ile oluşan bu yeni topluma hitap edecek sûre ve âyetlerde şekil ve içerik yönünden farklılıklar olması tabii bir durumdur. Bu dönemde, daha evvel Mekke’de yapılmış olan veciz anlatımın yerine, itnâba⁵⁹ ve mücmeli tafsile müracaat edilmiştir.

Mekkî sûrelerin muhteva ve üslûp özellikleri şunlardır:

1. Ferdî, ahlakî konulara toplumsal konulardan daha fazla ağırlık verirler.⁶⁰ Mekke toplumunda kabileci, maddeci, haccı bir ahlâk ve hayat anlayışı hâkim olduğu için bu dönemde nâzil olan sûrelerde insanlarda merhamet ve feragat duygularının geliştirilmesini, temel haklar bakımından insanlığın eşitliği fikrine dayalı bir ahlâk bilinci oluşturulmasını hedefleyen âyetler geniş yer tutar. Geniş ölçüde diyalektik bir yöntemin hâkim olduğu Mekkî sûrelerde putperestlerin menfi tutumlarının gün geçtikçe artmasına paralel olarak üslûbun da giderek sertleştiği görülmektedir. Dinin ana gayeleri (makâsîdü’ş-şerîa) denilen ve bütün dinlerin ortak amaçları olarak görülen din, can, akıl, mal ve nesebin korunması hususundaki temel hükümler de⁶¹ Mekkî sûrelerin ağırlıklı konularındandır.⁶²

2. Şirk ve putperestliğe karşı kat’î tavır ortaya koyulmuştur. Müşriklerin kendilerini Allah’ın (c.c.) yarattığını kabul ediyor olmaları hasebiyle rubûbiyet⁶³ sıfatına sıkça vurguda bulunulmuştur.⁶⁴ Bu vesileyle onlardan putperestliği terk edip kendilerini yoktan var eden Allah’a yönelmeleri istenmiştir.⁶⁵

4. Daha önceki peygamberlerin ve ümmetlerinin tevhit uğruna yaptıkları mücadele anlatılarak müminlerin, müşriklerden gelen

⁵⁸ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Medîne” *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yayınları, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 306.

⁵⁹ Meânî ilminde sözler içerdiği lafızların sayısı ve ifade ettikleri mâna itibariyle îcâz, müsâvât ve itnâb olmak üzere üçe ayrılır. Az sözle çok şeyi anlatmaya îcâz, bunun zıddına itnâb, lafız ve anlamın sayı itibariyle denk olmasına da müsâvât adı verilir. Belâgat âlimleri itâle, tatvîl, bast, iksâr, teksir, istiksâh, ishâb ve tezyîl gibi terimleri itnâbla eş anlamlı olarak kullanmışlardır. İsmail Durmuş, “İtnâb”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1999, c. XIX, s. 215.

⁶⁰ Sülün, *Kur’ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, s. 93.

⁶¹ Fussilet 41/26-29; Kalem 68/1-33; Müzzemmil 73/10-15; Müddessir 74/8-30; Abese 80/17-42.

⁶² Mustafa Çağrırcı, “Kur’ân”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yayınları, Ankara 2002, c. XXVI, s. 390, 391.

⁶³ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 49.

⁶⁴ Neem 53/32; Müzzemmil 73/8; Müddessir 74/3; Alak 96/1; Kevser 108/2.

⁶⁵ Veli Ulutürk, *Kur’ân-ı Kerîm Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İzmir 1988, s. 91.

sıkıntılara sabretmeleri istenmiştir. Bu anlatımların bir amacı da müşrikleri uyarmaktır. Örneğin, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. İbrahim'in putperestlerle mücadelesini teferruatlı olarak işleminin sebebi bu kıssanın genelde tüm insanlığa yönelik mesajlar içeriyor olmasıdır. Özelde ise bu kıssa, putperest olan babası ve kavmi tarafından vatanından sürülen Hz İbrahim gibi, putperest olan yakın akrabaları ve kavmi tarafından hicrete zorlanan Hz. Muhammed'e bir teselli ve Hz. İbrahim'i dinî liderleri olarak kabul eden ve onun soyundan gelmekle övünen Mekkeli putperestlere⁶⁶ bir uyarıdır.⁶⁷ Bu kıssa ile putperest Araplara, Hz. İbrahim'e nispet edilmek ile iftihar etmenin onun yolu izlenmedikçe, putlara ibadet bırakılmadıkça hiçbir anlam taşımayacağı bildirilmektedir.⁶⁸

5. Secili⁶⁹ ifadeler ve yemin edatları içerirler.⁷⁰ Edebî bir zevkin hâkim olduğu Mekke ortamında nâzil olan sûrelerin fesahat ve belâgat değeri çok yüksektir. Çoğunlukla kısa hacimli olan bu sûrelerde gönülleri hidayete açık olanları derinden etkileyip ikna etmeyi, buna karşılık bâtıl inançlarını, zulüm ve haksızlıklarını sürdürmekte ısrar eden müşrik aristokratlara meydan okuyup onları âciz bırakmayı hedefleyen bir üslûp hâkimdir.⁷¹

6. Cahiliye dönemi Arap toplumu peygamberliğin evrensel gerçeğinden nasibini almış olmasına rağmen, kendilerine bildirilen ilâhî hakikatler zamanla tesirini yitirmiş ve tahrife uğramıştır. Bu ise İslâm'ın ortaya çıkışı esnasında onların inancının, Kur'ân'ın haber verdiği Allah ve ahiret inancından oldukça farklı olması sonucunu doğurmuştur.⁷² Bu sebeple Mekkî âyetlerde Allah'ın birliği ve âhiretle ilgili meseleler yoğun bir şekilde işlenmiştir.

⁶⁶ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân* I-VII, (çev. Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay., İstanbul 1990, c. III, s. 283.

⁶⁷ Meryem 19/41.

⁶⁸ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis* I-X, (2. Baskı), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Kahire 2000, c. III, s. 163.

⁶⁹ “Sözlükte sec ‘güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulukla düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi” mânalarına gelir. Terim olarak “daha çok nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fıkra) sonlarının aynı kafiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması” diye tanımlanır. Nesirde seci şiirdeki kafiyeye tekabül eder.” İsmail Durmuş, “Seci”, *DİA*, c. XXXVI, s. 273.

⁷⁰ Ünsal, “Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili”, s. 58, 61.

⁷¹ Çağrı, “Kur'ân”, *DİA*, c. XXVI, s. 392.

⁷² Veysel Güllüce, *Kur'ân-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri* I, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001, s. 49, 50, 53.

Medenî sûrelerin muhteva ve üslûp özellikleri ise şunlardır:

1.Yahûdî ve Hıristiyanların ahvalinden bahsederler. Zira Medine döneminde Müslümanların ehli kitap⁷³ adı verilen zümreyle münasebetleri oldukça yoğunlaşmış, özellikle Yahudilerin Müslümanlara yönelik olumsuz tutumlarını fiili olarak izhar etme süreci bu dönemde başlamıştır.⁷⁴

2.Şeriatın konulmasıyla, tatbikiyle ilgili esasları içerirler ve ibâdetten, muamelâtтан, cemiyet ilişkilerinden bahsederler. Zira bu dönemde muhatap kesimin ekserisi İslâm'ı benimsemiş insanlardır. Konular ise uzun âyetlerle ifade edilmiştir.⁷⁵ Toplumsal yapıya ilişkin hususlar daha ziyade medenî sûrelerde işlenmiş olmakla birlikte Mekkî sûrelerin de bu konuları, nüve halinde de olsa, ihtiva ettiğini söylemek abartı sayılmaz.⁷⁶

3.Medenî sûrelerin muhtevasını oluşturan konular fesahat ve belâgat sergilemeye, şiirselliğe Mekkî sûrelerin konuları kadar elverişli olmaması hasebiyle bu sûrelerin üslûbu daha sadedir; sembolik ifadelere, mecaz ve istiarelere daha az yer verilmiştir.⁷⁷

9. Mekkî-Medenî'yi Bilmenin Faydaları

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûre ve âyetlerin Mekkî-Medenî olduğunu bilmenin bir takım faydaları vardır. Bu faydalardan bazıları şunlardır:

1.İslâm'ın temeli Mekkî sûre ve âyetlerle atılmış; gövdesi ise Medenîlerle oluşturulmuştur.⁷⁸ Bu ilim vesilesiyle Cenâb-ı Hakkın İslâm hukukunu vaz' ederken nasıl bir tedric metodu tatbik ettiği ve bunun nasıl bir tarihî seyir içinde geliştiği anlaşılmış olur.

2.Bu ilim Kur'ân-ı Kerîm'in tağyir ve tahriften tamamen sâlim ve uzak bir tarzda, her şeyi en ince teferruatına kadar zapt edilerek bize ulaştığını anlamamızı sağlar. Bu da mümin kişinin dinine ve kitabına karşı itimat ve güvenini artırır, yaratıcısına ve dinine daha fazla yaklaşmasını temin eder.⁷⁹

3.Bu ilim Kur'ân'ı okuyup inceleyen kimseye muhatabın kişiliğine uygun şekilde Allah'a davet hususunda metot kazandırır ve Kur'ân ayetleri vesilesiyle Hz. Peygamber'in sîretine vakıf olma imkânı sunar.⁸⁰

⁷³ Ehl-i kitap (Ehlü'l-kitâb) tamlaması "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur'an dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitâb", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 516.

⁷⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye I-II*, (thk. Süheyl Zekkar), Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, c. I, s. 351.

⁷⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 167-168.

⁷⁶ Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, 93.

⁷⁷ Çağrıncı, "Kur'ân", *DİA*, c. XXVI, s. 393.

⁷⁸ Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, 93.

⁷⁹ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 161.

⁸⁰ Menna Halil el-Kattan, *Kur'an İlimleri*, (Çev. :Arif Erkan), Timaş Yay., İstanbul 1997, s.84

4. Bu iki aşamalı âyet görünümünün Kur'ân tefsirine de katkısı mevcuttur. Gerek âyetleri doğru anlama ve yorumlama, gerek âyetlerden hüküm çıkarma konusunda mutlaka göz önünde bulundurulması icap eden bu ayırımın tefsir ve te'vilde yeni bir paradigma oluşturma imkanı verebileceği dahi düşünülmektedir.⁸¹ Çalışmamızın baş kısmında ifade ettiğimiz üzere Mekkî-Medenî ilmi müfessire nâsihi mensuhtan ayırt etme olanağı da sağlamaktadır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, insanların karanlıklardan aydınlığa çıkması ve ebedî kurtuluşu elde etmesi maksadı ile inzâl olunan bir kitap olması hasebiyle onun doğru bir şekilde anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Onu doğru anlamının yolu içerisine nâzil olduğu zaman, mekân ve şartların iyi bilinmesinden geçmektedir. Hz. Muhammed'in risâlet hayatının Mekke'de başlayıp, fânî hayatının Medîne'de nihayet bulması ve bu iki şehirle beraber muhtelif mekânların Kur'ân âyetlerinin inzâline mahal olması, sûre ve âyetlerin Mekkî-Medenî şeklinde bir taksimata tabi tutulmasını zorunlu kılmıştır. Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân âyetlerinin Mekkî-Medenî oluşu hakkında herhangi bir açıklama yapmamış olması İslâm âlimlerini bu konuda gayret sarf edip çeşitli beyanlarda bulunmaya sevk etmiştir. Mekkî-Medenî ilmine dair tarifler İslâm âlimlerinin zihinsel çabalarının ürünüdür. Bununla beraber bu ilim, sûre ve âyetlerin nüzûl zamânı ve mekânı hakkındaki bilgilerin rivâyetler neticesinde tespit edilmesi hasebiyle naklî bir veçhede de sahiptir.

Semavi kitapların öncelikli amacı hedef kitlenin zihinlerine Allah, âhiret, nübüvvet gibi itikadî meseleleri yerleştirmek olmuştur. İbadet, muamelat nevinden konular ise söz konusu kitaplar için daima ikincil derecede önem ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in itikâda taalluk eden konularının ekseriyetle Mekkî âyetlerde yer aldığı ise bilinmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında Mekkî vahyin medenî vahye nispetle asıl mesabesinde olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Âlimlerin Mekkî-Medenî İlmine dair yapmış oldukları tariflerin birbirleri ile farklılık arz etmesi yapılan tariflerden her birerine göre Mekkî-Medenî sûre ve âyetlerin sayısının değişiklik göstermesi sonucunu doğurmuştur. Yakın zamanda yaşamış bazı İslâm âlimlerinin Mekkî-Medenî'nin tespitinde mekân, şahıslar ve hicret ile beraber, dördüncü bir unsur olan konu olgusunun da göz ardı edilmemesi gerektiğine dair görüş belirtmeleri oldukça isabetli bir girişimdir. Ancak biz, bu ilme dair yapılmış ve yapılacak tarifler içerisinde hicretin olmazsa olmaz bir kriter

⁸¹ Ünsal, "Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili", s. 51.

olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla hicret dikkate alınmadan yapılan bütün tariflerin yetersiz kalacağı kanaatindeyiz. Ayrıca Mekki-Medenî'yi birbirinden ayırma hususunda efrâdını câmi ağyârını mâni olması hasebiyle diğerlerine nispetle daha başarılı görünen hicret odaklı tarif, kronolojiyi dikkate alması hasebiyle Mekki-Medenî ilminin nâsih-mensuhun tespitinde kullanılmasına da olanak sağlamaktadır.

Söz konusu ilme dair yazılan eserlerdeki konu başlıkları, eserden esere farklılık arz edebilmektedir. Bununla beraber, genele bakıldığında, yapılan tasnifler arasında, ciddi bir mutabakatın varlığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Yapılan tasniflerdeki, örneğin, Mekke'den Medîne'ye, Medîne'den Mekke'ye ve Medine'den Habeşistan'a taşınan âyetler gibi bazı konu başlıkları geçmiş ulemânın bu ilme karşı ne derece hassas bir tavır sergilediklerini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Bâzergan, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*, (Çev.: Yasin Demirkıran, Mela Muhammed Feyzullah), Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Bozkurt, Nebi, Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Medîne" *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., Ankara 2003.
- Buhârî, Muhammed bin İsmail, *Sahîhi Buhârî* I-IX, Kitab'ü Fezâilî'l-Kur'ân, 1427, Dârü'l-Erkâm, Beyrut tsz.
- Bûtî, Said Ramazan, *Fıkhu's-Sîre*, (10. Baskı), (Çev.: Ali Nar, Orhan Aktepe), Gonca Yayınevi, İstanbul 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Oryantalizm ve Batı'da Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİFD*, 1989, XXXI.
- _____, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, "Kur'ân", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yayınları, Ankara 2002.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs* I-X, (2. Baskı), Dâr'ul-Garbi'l-İslâmî, Kâhire 2000.
- Durmuş, İsmail, "İtnâb", "Seci" *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1999.
- Ebü Şehbe, Muhammed bin Muhammed, *el-Medhâl li Dirâset'il-Kurân-i'l-Kerîm*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1992.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, (Çev. : Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara 2001.
- Gözeler, Esra, "Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010. c. 51, s. 1.

- Güllüce, Veysel, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret İnancının Temelleri*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001.
- Hafnâvî, İbrahim, *Dirâsât fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Dâr'ul-Hadîs, Kâhire, tsz.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* I-II, (thk. Süheyl Zekkar), Daru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- Karagöz, İsmâil ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü* I, (5. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2010.
- Kattan, Menna Halil, *Kur'ân İlimleri*, (Çev. : Arif Erkan), Timaş Yay., İstanbul 1997.
- Kaya, Remzi, “Ehl-i Kitâb”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994.
- Kıranşal, Abdülaziz, *Mahmud Muhammed Taha ve “İslâm'ın İkinci Mesajı” Nazariyesinin Tefsir Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi 2011), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, *el-Câmi'u li Ahkâm'il-Kur'ân* I-XXII, (2. Baskı), Dâr'ul-Hadîs, Kâhire 1996.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân* I-VII, (Çev. Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay., İstanbul 1990.
- Nasreen, Hafsa, “Oryantalistlerin Kur'ân Üzerine İddiaları –Eleştirel Bir Çalışma”, (Çev. : Ozat Shamshiyev), *ERUIFD*, 2013, sy. 16.
- Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- Sâlih, Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (17. Baskı), Dârü'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Suyûtî, Celalettin Abdurrahmân, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* I-II, (3. Baskı), Dâr'u İbn-i Kesîr, Dimeşk 2000.
- Sülün, Murat, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, (2. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Şevkânî, Muhammed bin Ali, *Feth-ul Kadîr* I-V, Dâr'ul-Fikr, Beyrut, 1983
- Taha, Mahmud Muhammed, *er-Risâletü's-Sâniye mine'l-İslâm*, Omdurman 1969.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İzmir 1988.
- Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekkî Sürelerin Tahlili*, (1. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-Vahy ve 'l-Kur'ân-ü'l-Kerîm*, (1. Baskı),
Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1986.

Zerkeşî, Muhammed, *el Burhân fî Ulûmil Kur'ân* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l-
Ma'rife, Beyrut, 1994.

Zürkânî, Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân* I-II, (2. Baskı), Dâru'l-Kitâbi'l-
Arabî, Beyrut, 1996.